

1. Солдатенко В.Ф. Л.Пятаков: епізоди життя і діяльності на Україні// Український історичний журнал. – 1989. – №4. – С.92-96.
2. Комуністична партія України: з'їзди і конференції. – К.: Україна, 1991.
3. Шаповал Ю. Українські “щаблі” Кагановича// Сільські вісті. – 1989. – 29 січня, 31 січня, 1 лютого.
4. Кожукало І.П., Шаповал Ю.І. Хрущів на Україні// Вопросы истории КПСС. – 1989. – №9. – С.85-98; Шаповал Ю.І. Хрушов на Україні: сторінки життя і

- діяльності// Трибуна лектора. – 1988. – №10. – С.23-26.
5. Врублевський В. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. – К.: Довіра, 1993.
6. Кучма Л. После Майдана. – К.; М., 2007; Бондаренко К. Леонид Кучма: портрет на фоне эпохи. – Х.: Фолио, 2007.
7. Руденко С. Вся премьерская рать: окружение Виктора Януковича. – К.: Саммит-Книга, 2007.
8. Ільницький В., Федака С. Перші особи. – Ужгород, 2011.

Маріан ТОКАР,
к.і.н., доцент кафедри політології УжНУ,
с.н.с. НДІ політичної регіоналістики
(Ужгород, Україна)

ХАРАКТЕР ЕЛІТОТВОРЕННЯ У ЗАКАРПАТТІ (1991 – 2011)

Marian TOKAR

THE CHARACTER OF THE ELITE CREATION IN ZAKARPATTIA (1991 – 2011)

The great attention is giving to the problems of formation and functioning of the regional political elite. Together with the effective political development of the region, when the local inhabitants began to take an active part in this process the new type of mentality has began formulate from the best representatives of that society, and the favorite conditions has been made for the forming of the own political elite.

The process of formation the regional political elite of Transcarpathia more actively include in the political life. The first local political elite were formed among the cultural and scientific surroundings. The political life of the 90-th years of the 20-th century has based on the foundations of the democratic society and the political elite has formed through the democratic principles. The tendency of the creation the regional political elite of Transcarpathia be held the four stages.

Актуальність творення і функціонування регіональних політичних еліт полягає у тому, що вони відіграють значну роль у розвитку регіонів. Особливо це стосується управлінських та адміністративних еліт, які покликані формувати нормативний,

бюджетний, податковий, організаційний, управлінський регіональний простір для успішної діяльності органів регіональної влади й управління. Аналіз проблеми формування і функціонування регіональних політичних еліт дозволяє виявити їх специфічні особливості та тенденції творення. Регіональні еліти відіграють важливу роль у розвитку політичного процесу в Україні. Власне, вони виступають провідниками загальнонаціональної політики на місцях, слугують опорою всього державного механізму.

Проте поняття «регіональна еліта» має декілька змістовних характеристик. Найперше, її можна розуміти як регіональну владну еліту, що складається з осіб, котрі займають основні посади в органах державної влади й місцевого самоврядування в регіоні й безпосередньо, так би мовити, за посадами, впливають на процес прийняття політичних рішень. До цієї когорти відносять і парламентарів, які представляють регіон на загальнодержавному рівні [1, с. 154]. Інше поняття – «регіональна політична еліта» – набагато ширше. Сюди включають осіб, які не тільки мають владні повноваження, а й представляють регіональну партійну еліту, провідні громадські організації, ділову еліту. «Регіональна еліта» в цілому додає до цього переліку й представників інтелектуальної та культурно-просвітньої еліти. Детальніше регіональну політичну еліту можна класифікувати за такими структурними підходами:

соціогенетичний – визначає регіональні еліти через призму соціально-професійного походження (професійні, кар'єрні, освітні критерії);

географічний – визначає регіональну еліту за її територіальним походженням (в його розрізі передбачається поділ на «своїх» (вихідці із місцевого регіону) і «чужих» (вихідці з іншого регіону));

етнічний – визначає етнічну структуру регіональної еліти відповідно до національної структури регіону (поліетнічності) [5, с. 664 – 665].

За такими характеристиками формується й політичний образ регіону, який повинен враховувати ще одну суттєву позицію – взаємодію регіональних політичних еліт із загальнонаціональною, без чого неможливе нормальне функціонування держави. Формування регіонів – складний історичний про-

цес. Упродовж багатьох десятиліть українські землі входили до складу різних державно-політичних утворень, а відтак у їхніх територіальних межах вибудовувалися різноманітні адміністративно-територіальні означення, формувалася різний імідж політичного регіону. Тому, з часу становлення сучасної незалежної України статус регіонів виплеканий багатьма чинниками, серед яких головними є історико-політичні традиції, сегмент політичної культури та політичної самосвідомості місцевого населення. Особливо це відчутно в західноукраїнському ареалі. Саме тут найхарактернішою рисою є самоусвідомлення місцевим населенням «окремішності» регіональних інтересів. Створення соціокультурної та історико-традиційної єдності крайового соціуму є першою ознакою формування регіону. А специфічні політичні інтереси формують зі звичайного територіального (географічного) окреслення політичний регіон зі своїми місцевими політичними інститутами. Їхні очільники й складають унікальну групу – регіональну політичну еліту. Ключовою її функціями є здійснення специфічних відносин з центром, впровадження в регіоні його, реалізація специфічних інтересів свого регіону.

Незважаючи на існуючі характерні відмінності, впродовж декількох останніх десятиліть центральні та регіональні політичні еліти перебували в чітко вираженій ієрархічній системі, де перша виконувала переважаючу роль над другою, визначальною і в долі регіонів. Проте саме демократичні зміни в суспільних відносинах зламали традиції й привнесли новий імпульс у взаємовідносини між центром і регіоном, особливо в напрямку формування самих еліт. Для періоду кризи комуністичної системи й лібералізації суспільно-політичних відносин характерною ознакою стало те, що регіональними політичними лідерами ставали надіслані з центру керівники (умовно «чужі»), або ж ті з місцевих, кому вдавалося більше сподобатися тому ж таки центру (умовно «свої»). Для останніх важливим було вміння залишитися «в правильній позиції» як для центру, так і для регіональних еліт. Важливо було, щоб «чужий» лідер, який приїздив, як правило, зі своєю командою знайшов спільну мову з частиною тих еліт, котрі в силу певних обставин реально не могли претендувати на передові ролі в ешелоні регіональної еліти. Така група місцевих соратників ставала хорошим підґрунтям для найшвидшої адаптації «чужих» в середовищі регіонального політикуму [3, с.107].

У іншому випадку, «свій» представник регіональної еліти міг за сприятливих умов швидко піднятися по елітній загальнодержавній драбині не завжди відстоюючи інтереси «свого» регіону, хіба що, інтереси останнього співпадали з інтересами центру. У такому разі, «свій» лідер вбивав двох зайців – вписувався в стратегію центру і виконував

забаганки регіону. Ця тенденція витворилася як стала домінанта останнього десятиліття радянської політичної системи. Відтак, регіональні еліти, котрі не мали можливості домінувати і впливати на центральну еліту намагалися використати будь-яку помилку «привілейованих», а подекуди й свідомо «підставити» останніх. Така ситуація переростала в міжкланову боротьбу [3, с. 107].

З початком перебудовних процесів, а особливо на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. регіональні еліти швидше за інших відчували можливість розширення своїх повноважень. Одночасно вирости амбіції регіональних лідерів, котрі отримали більший простір для реалізації власних інтересів. У цей час з'явилися дві групи осіб, що претендували на роль регіональних еліт. До першої слід відносити «демократичних романтиків», котрі на хвилі суспільної лібералізації витворилися передусім із середовища місцевої інтелігенції. Джерелом їхньої активності стали гасла повернення історичних традицій, відродження національної культури, збереження духовних, освітніх і мовних цінностей. Ця група претендентів на елітний Олімп очолила національно-визвольну боротьбу українців новітнього часу, була в когорті провідників перших опозиційних громадсько-політичних організацій, котрі очолили масовий спротив монополії Комуністичної Партії СРСР.

Другу групу склали вихідці із комуністичної та комсомольської номенклатури, котрі пристосовувалися до суспільних змін і виражали бажання переоцінки загальнонаціональних цінностей, проектуючи власні управлінські здібності в трансформаційних процесах [3, с. 108].

На першому етапі регіонального елітотворення (1989 – 1994 рр.) у декількох регіонах унаслідок альтернативності виборчих процесів до владних ешелонів потрапили так звані «демократичні романтики». Проте переважна більшість народних обранців виявилися професійно та організаційно не готовими до реалій управління. Переважно вони оперували демагогічними гаслами, а відтак на наступному етапі елітотворення майже без бою віддали свої позиції другій групі регіональних еліт, котрі зуміли пристосуватися до нових реалій і поєднали управлінські здібності й уміння з вимогами часу.

Відтак, другий етап регіонального елітотворення (1995 – 1998 рр.) характерний поверненням до владного Олімпу партійно-радянської номенклатури (тільки незначний прошарок «романтиків» відстояв свій статус), яка швидко адаптувалася до нових викликів часу. У цей час в умовах унітарного розвитку України регіональна еліта дедалі більше потрапляє в системну залежність від центру, оскільки фінансові гарантії стабільності розвитку регіонів залишилися за центром, а управлінські кадри стали формуватися на місцях синтезуючи

інтереси центру і регіону. Разом з цим, важливим моментом регіонального елітотворення залишився процес формування еліт на основі політико-культурних традицій регіону. На другому етапі проявився й конфлікт між старою і новою елітами. Останні, переважно, вже не були вихідцями із комуністичної управлінської школи, а торували собі шлях за допомогою домовленостей владних і бізнесових груп. Таким чином, відбувається рекрутування еліт серед молодих і успішних у бізнесі людей.

Особливістю ж третього етапу регіонального елітотворення (1998 – 2003 рр.) стало поступове зрощення еліти з бізнесом. Інтереси політичної і бізнесової еліти тісно переплелися, а подекуди склалися обставини залежності прийняття політичних рішень в регіонах від бізнесінтересу.

Період 2003 – 2009 рр. (четвертий етап) характерний подальшим розколюванням та кризовістю регіональної еліти, котра не спромоглася ефективно відстояти свій статус у загальнодержавному контексті й, більше того, за допомогою центру була втягнута в «місцеві розборки» з собі подібними ідеологічними та бізнесовими противниками.

Після перемоги на президентських виборах Віктора Януковича (2010 р.) формуються нові умови діяльності регіональних еліт (п'ятий етап). Щоправда, з цього часу їх формальна рівноправність остаточно нівелюється й монопольне місце займають вихідці з одного регіону, які й посилюють вертикаль влади президента-земляка. На даному етапі поєдналися географічний та ідеологічний чинники.

Процес регіонального елітотворення не є завершеним. Однією із характерних ознак сучасної регіональної політичної еліти України стала її пасивність щодо законодавчих ініціатив, що безпосередньо стосувалися її статусу та компетенції. Так, на початку 1990-х рр. в Україні було прийнято низку законів, що призвели до фактичного одержавлення місцевих органів влади. Місцева еліта повністю підпорядкована Києву. Звідси відповідь на запитання деяких київських аналітичних центрів, чому в Закарпатській області дія адмінресурсу є досить потужною. До того ж, економічний потенціал регіональної еліти є незначним, а відносини центру і регіонів створюють прецедент розбіжностей на рівнях політичної свідомості, політичної активності й політичної діяльності в центрі та на місцях. Незважаючи на це, регіональна політична еліта є базисом загальнодержавної еліти, постійно кадрово підживлює й оновлює її. Вона формується шляхом призначення (органи державної адміністрації тощо) або шляхом участі й перемоги в регіональних виборах (так складається система рад).

Таким чином, на формування політичного образу регіону впливають його об'єктивні особливості, ступінь важливості регіонального фактору в системі

владних відносин, персоналізація електорального вибору (фактор особистості політичного лідера).

Виходячи з логіки вищесказаного модель регіонального елітотворення можна змалювати на прикладі Закарпатської області. Отже, в 1989 – 1994 рр. відбувалося постійна боротьба з політичною монополією комуністів, політична сила котрих була все ж домінуючою. Але, охоплені пафосом загально-демократичних ідей, національна інтелігенція, а потім і народні маси починають реалізовувати ідею національного відродження. Саме вона стала лейтмотивом нових політичних змін. Могутнім прискорювачем політичної боротьби стала підготовка до виборів у республіканську і місцеві ради народних депутатів. Одними із основних засобів дії опозиції стали мітинг, голодування, пікетування владних структур.

Це був етап формування нового політичного спектру в регіоні, процес своєрідної інституціоналізації громадсько-політичних організацій у краї [2]. Починаючи з 1990 р. поряд з функціонуванням різних громадських структур, у регіоні розпочався процес конституювання обласних організацій загальнонаціональних партій. Процес утвердження політичного плюралізму в Закарпатті відбувався в двох напрямках: створення нових опозиційних інституцій та відродження традиційних (історичних). Відтак, лідери останніх виголошували акт відродження історичної справедливості.

Упродовж 1995 – 1998 рр. цей процес набув сталих форм. Сформовані на попередньому етапі структури використовувалися представниками регіональної еліти для самореклами і з можливістю якнайвигідніше сподобатися й продати свій продукт центральній еліті (передусім, через вияв ідеологічної вірності, ревного відстоювання демократичних засад тощо).

У 1999 – 2003 рр. регіональна еліта почала інтегруватися навколо монопольних політичних партій в регіоні. Таким чином відбувалася соціал-демократизація регіональної еліти. СДПУ (о) зуміли залучити до своїх лав різношерсту політично й економічно громадськість, причому не низову, а переважно знаних в суспільстві людей, представників керівних ланок різних установ і підприємств, молодь з лідерськими амбіціями. Це позначилося й на найвищому регіональному рівні. Так, керівником Закарпатської облдержадміністрації ще в липні 1995 р. стає голова обласного осередку СДПУ (о) Сергій Устич. У травні 1999 р. Президент України призначає головою ОДА знову ж таки члена СДПУ (о) Віктора Балугу. У вересні 2002 року губернатором був призначений голова обласного осередку СДПУ (о) – Іван Різак. Він змінив практично все обласне керівництво (керівників відділів ОДА, голів РДА, керівників силових структур та ін.) [4, с. 218, 231].

Проте, деякі перебільшення в роботі на різних рівнях представників цієї полісили призвели до природного зворотного ефекту, що й проявилось яскраво починаючи з 2003 р. Ще будучи головою ОДА В. Балога, невдоволений жорстким тиском на місця СДПУ (о) вступає в конфлікт з партією, виходить з її лав і оголошує про «департизацію органів державної виконавчої влади» [4, с. 218]. Довибори в обласну раду 2 червня 2000 року у восьми округах області показали, що СДПУ (о) втрачає свої лідируючі позиції. Це підтверджують і дані парламентських наслідків цих років. Якщо парламентські вибори 1998 року проходили під домінуючим впливом СДПУ(о), то в 2002 році в Закарпатті найвищий рейтинг популярності отримав ВБ В.Ющенко «Наша Україна» [4, с. 225].

У цей же час з колись монолітної групи регіональної еліти формуються чотири елітні центри: Холдинг «Барва», ЗОО СДПУ(о) (згодом цю нішу займають угруповання наближені до Партії Регіонів), ГО «Громадянський альянс Закарпаття» (після втрати позицій сформується центр навколо БЮТ), Група «Р.І.О.» [4, с. 221 – 222, 276 – 277].

2002 – 2009 рр. характеризуються тенденцією розкольніцтва та кризовістю регіональної еліти. Відчуваючи неминучу втрату позицій СДПУ (о) в краї, більшість її якісного кадрового потенціалу розпочинають пошук нової «своєчасної» політичної сили. Покинуту об'єднаними соціал-демократами нішу заповнюють інші політичні організації (Партія Регіонів, «Наша Україна», БЮТ), на допомогу яким прямує й місцева бізнеселіта. Породжені Помаранчевою революцією ПП НСНУ, ГП «Пора» вплинули на перегрупування політичних сил, а завдяки законному введенню в дію пропорційної виборчої системи скористалися роллю місцевих партійних осередків у суспільстві. Відтак партизація населення набула нових ознак, а лідерство – «партійно-кольорового» забарвлення. З іншого боку відчутною є залежність регіональної політичної еліти від центральних, у тому числі партійних, структур.

Парламентські вибори 2006 р. показали, що регіональна (принаймні партійна) еліта має свій особливий погляд на групування інтересів у краї. Про це свідчить утворення в Закарпатській обласній раді коаліції, аналогів якої не було в Україні (Партія Регіонів, Народний Союз «Наша Україна», Соціалістична Партія України, частина БЮТ, Партія Угорців України, Демократична Партія Угорців України (останні дві полісили – черговий сюрприз Закарпаття як політичного регіону)). У цей же час відбувається закріплення владних позицій ПП НСНУ в області [4, с. 295].

У 2008 р. в ПП НСНУ відбувся розкол, що призвів до появи нової політичної партії «Єдиний Центр», яку очолив у Закарпатті заступник голови ОДА – Іван Балога. Ця подія вплинула на перестановки в органах місцевої влади на всіх рівнях. Слід відзначити також появу в області ще одного «електорального гравця». ГО «Фронт змін» (А.Яценюк) активно вписався в загальну картину суспільно-політичного життя регіону в 2009 р. Які ж реальні та потенційні можливості має ця організація та її представники в краї на чолі з Робертом Бровді очевидно покаже час.

Таким чином, на 2009 р. регіональна політична еліта в Закарпатті була задіяна у заграванні з «політичним русинством» (питання автономії краю, проблемність затвердження Закарпатською обласною радою прапора та гімну Закарпатської області), звинуваченні у національній ксенофобії (конфлікт «Радушник – Яценюк» та загальнодержавний резонанс із приводу заяв Ужгородського мера), підготовці до проведення Президентських виборів 2010 р., а відтак моделювання потенційної підтримки на чергових парламентських та місцевих виборах.

Ці події розпочали п'ятий етап регіонального елітотворення в краї, коли посади почали отримувати прихильники й члени Партії Регіонів і традиційно «Єдиного Центру». Відтак, незмінними залишилися й бізнесінтереси регіональних елітних груп, намагання вплинути на перебіг загальнонаціональних подій.

Отже, можемо говорити про тенденції творення регіональної політичної еліти в Закарпатті крізь призму щонайменше п'яти етапів у процесі сучасного українського державотворення.

1. Арапханова Л.Я. Тенденции развития региональной политической элиты: сравнительный анализ / Л.Я. Арапханова // Элиты и будущее России : взгляд из регионов : Сборник материалов международной научно-практической конференции 12 – 13 октября 2007 г. – Выпуск первый. – Ростов-на-Дону : Издательство СКАГС, 2007. – С. 153 – 155.
2. Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України : монографія / Михайло Басараб, Маріан Токар / Серія «Studia Regionalistica». – Ужгород : Карпати, 2009. – 336 с.
3. Мархив М.И. Региональная политическая элита: формирование и особенности / М.И. Мархив // Элиты и будущее России : взгляд из регионов : Сборник материалов международной научно-практической конференции 12 – 13 октября 2007 г. – Выпуск первый. – Ростов-на-Дону : Издательство СКАГС, 2007. – С. 107 – 110.
4. Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів : монографія / Юрій Остапеч, Маріан Токар / Серія «Studia Regionalistica». – Ужгород : Карпати, 2009. – 408 с.
5. Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика : учебное пособие для вузов / Ростислав Феликсович Туровский. – М. : Узд. дом. ГУ ВШЭ, 2006. – 790 с.